

TEORETIČNI IN EMPIRIČNI VIDIKI SODOBNEGA LITERARNEGA VREDNOTENJA

Članek izhaja iz tradicionalne opredelitve literarnega vrednotenja ter pokaže na njeno nezadostnost ob sodobnem razumevanju literarnega vrednotenja. V prvem delu se vrednotenju posveča z vidika literarne aksiologije in odpira dve vprašanji: ali so vrednote sestavni del literarno-aksioloških raziskav in kako pristopiti k njihovi obravnavi. V drugem delu predstavi sodobno razumevanje literarnega vrednotenja, ki se na empirični ravni kaže kot zelo večplasten, zapleten družbeni proces, ki literarnovednim raziskavam predstavlja svojevrstni izziv. Najprej že zato, ker na področju literarne vede trenutno ni mogoče razpoznati konsistentne rabe izraza 'literarno vrednotenje', kar seveda pomeni, da se tudi razumevanja dejanja oziroma dejanj literarnega vrednotenja razlikujejo, zato je težko podati opredelitev, ki bi bila njihova (vseobsegajoča) podlaga – in ne bi bila hkrati tudi zelo abstraktna. Tovrstne opredelitve – v članku je predstavljena opredelitev F. Worthmann – kaže razumeti predvsem kot (bolj ali manj primerno) aksiološko metodološko orodje za analizo različnih posamičnih dejanj literarnega vrednotenja. Raziskovanje literarnega vrednotenja pa je težavno tudi zato, ker se je vrednotenje literature pod vplivom velikih družbenih sprememb razplastilo v različne oblike zakritih in odkritih dejanj vrednotenja, ki jih usmerjajo različni, pogosto težko dokazljivi interesi, estetski, spoznavni in etični pluralizem oziroma relativizem, raznolika – pogosto tudi neizoblikovana – vrednostna merila ipd. Toliko bolj pomembno se zato zdi, da vsaj predstavniki visoko institucionaliziranega vrednotenja k njemu pristopajo premišljeno: s kar se da jasno izdelanimi vrednostnimi merili in metodološkimi izhodišči, z eksplicirano terminologijo in, kolikor je to mogoče, reflektiranim idejnim horizontom, na ozadju katerega vrednotijo.

Ključne besede: literarno vrednotenje, literarnost, vrednote, literatura in etika

Theoretical and Empirical Aspects of Modern Literary Evaluation

The article shows that the traditional definition of literary evaluation is inadequate in today's context. In the first part, it focuses on literary evaluation from the point of view of literary axiology and raises two questions: whether values are an integral part of literary-axiological research and how to approach

their treatment. In the second part, it presents the modern understanding of literary evaluation, which on an empirical level appears as a very multifaceted, complex social process, which presents a unique challenge to literary research. First of all, because in the field of literary studies it is currently not possible to recognize a consistent use of the term "literary evaluation", which of course means that the understanding of the act or acts of literary evaluation also differ, so it is difficult to give a definition that would be their (all-encompassing) basis – and at the same time it would not be very abstract. Definitions of this kind – and F. Worthmann's is presented in the article – need to be understood primarily as a (more or less appropriate) axiological methodological tool for the analysis of various individual acts of literary evaluation. Researching literary evaluation is also difficult because, under the influence of major social changes, the evaluation of literature has been stratified into various forms of hidden and overt acts of evaluation, which are directed by different, often difficult to prove interests, aesthetic, cognitive and ethical pluralism or relativism, diverse – often unformed – value criteria, and so on. It therefore seems all the more important that at least the representatives of highly institutionalized evaluation approach it thoughtfully, with as clearly developed value criteria and methodological starting points as possible, with explicit terminology and, as far as possible, a reflected ideational horizon against which they evaluate.

Keywords: literary evaluation, values, literariness, literature and ethics

Vrednotenje literarnih besedil bi lahko opredelili kot pripisovanje vrednosti literarnim besedilom; že taka pavšalna opredelitev implicira precej vprašanj in osnovno predpostavko – da na vrednotenje literature sploh pristajamo in ga sprejemamo. Smiselnost vrednostnega razlikovanja med literarnimi besedili lahko, med drugim, zagovarjamo s trditvijo, da je vrednotenje imanentno slehernemu, ne le strokovnemu branju literature, saj je vsebovano tudi že v odločitvi za nebranje.¹

Vrednotenje literarnih del je bilo tudi dolgo razumljeno kot domena in/ali eksplisitno dejanje za to usposobljenih, torej literarno teoretsko in zgodovinsko podkovanih posameznikov: po tem razumevanju je vrednotiti literarno delo (in/ali njegovo_ega avtorico_ja) pomenilo predvsem izrekanje/pisanje vrednostnih sodb o delu (ali avtorici_ju). Veljavne naj bi bile, kolikor ustrezno identificirajo in opišejo njegove značilnosti, povezane s tako ali drugače razumljeno vrednostjo. Kot najbolj veljavne sodbe so običajno veljale (in pogosto še vedno veljajo) tiste, ki jih izrekajo ustrezno usposobljeni ljudje, kar pomeni primerno izobraženi ljudje z izostreno literarno senzibilnostjo, širokimi literarnimi, bralskimi izkušnjami (Herrnstein Smith 1995: 180), oziroma z drugimi besedami: ustrezno literarno socializirani bralci, bralci z razvito literarno zmožnostjo.² Danes vemo, da so novi metodološki pristopi v literarni vedi in njihove kritične teorije postavile pod

¹ Jerman (1991: 33) meni, da je vrednotenje imanentno kar našemu srečevanju s svetom kot takim. Po Kosu (1983: 149) pa je vrednostno mišljenje splošen zakon modernega družbenozgodovinskega in duhovnozgodovinskega sveta; ta zakon je historičen, s tem pa omejen in pogojen, vendar ga ni mogoče preseči, izskočiti iz njega, pač pa ga je mogoče misliti samo s kategorijami mišljenja, kakršno nam je vsakokrat na razpolago, dokler se ne odprejo možnosti, da bi ga presegli.

² Zajc (2023: 39), ki se ukvarja z obsegom in vsebino pojma „literarna zmožnost“, pa tudi z njegovim konkretnim razumevanjem, opozarja, da se sestavine literarne zmožnosti, ki jih neka skupnost priznava, spreminjajo in so odvisne od družbenih, socialnih, kulturnih in drugih vplivov. Za podrobnejšo opredelitev literarne zmožnosti gl. Zajc 2023.

vprašaj domala vsak vidik tako pojmovanega literarnega vrednotenja in njegovega predmeta, literarnega dela.³

Literarna aksiologija, ki literarno vrednotenje obravnava na teoretski ravni, je dolgo ostajala med najbolj nerazvitimi področji literarne teorije.⁴ S spremenjenimi družbeno-zgodovinskimi in teoretskimi paradigmatškimi okviri v drugi polovici 20. stoletja se je pomnožilo tudi število disciplin in teorij, ki se ukvarjajo s konceptom vrednotenja oziroma vrednot in vrednosti.⁵ V Sloveniji je bilo dolgo edino celostno, relevantno delo s tega področja knjiga Janka Kosa *Marksizem in problemi literarnega vrednotenja* iz leta 1983, po letu 2000 pa so to vrzel začele zapolnjevati raziskave procesov kanonizacije⁶ in tudi teoretske obravnave vrednotenja literarnih del.⁷ Nastanek teorije literarno-umetnostnega vrednotenja je po Kosu historično-logičen, duhovnozgodovinski in družbenozgodovinski: njegov vzrok je treba iskati v razpadu tradicionalne evropske metafizike in njenih socialno-razrednih podlag (Kos 1983: 16).

Po Simone Winko (1991: 24) teorije vrednot in vrednotenja tako lahko klasificiramo v skladu s številnimi drugimi merili, ne le glede na discipline, ki jim pripadajo, in njihove ustrezne cilje. S filozofskega vidika za izhodišče lahko uporabimo njihove ontološke in epistemološke premise,⁸ pa tudi znanstveno družbenoteoretsko perspektivo, njen teoretski status in njene metode. Še številnejši so načini, na katere se v njih uporabljajo osnovni koncepti teorije vrednosti in vrednot. Ne le med posameznimi znanostmi ali disciplinami, tudi znotraj iste stroke se izrazi pogosto uporabljajo nedosledno.⁹ Pri tem ne gre spregledati dejstva, na katerega opozarja

³ V literarni vedi trenutno prevladujejo kontekstualna in pragmatična razumevanja ‚literarnega‘ (in z njim povezanih konceptov). Alternativno takemu razumevanju v našem prostoru predstavlja npr. tisto, ki ga ob razmišljanju o marginalizirani vlogi lirične poezije v sodobni umetnosti (in toliko bolj v sodobnem času) razvija Senegačnik; piše o antropološki redukciji, ki obvladuje sodobno kulturo, in skrajni imanentistični naravnosti družboslovnih ved, s katero neposredno in odločilno zastirajo transcendentni značaj resničnosti. Te vede tako kot kulturo v celoti skoraj povsem uravnavajo kvantitativna merila, tehnizirano mišljenje in utilitarno-pragmatično razmerje do resničnosti, s čimer se marginalizirajo nekatere oblike življenja in samodoživljanja, ki so veljale za nosilni del človekove identitete v transkulturni perspektivi. Kot take ne zmorejo zapopasti lirične poezije, ki je evokacija paradoksnе, presežne celote življenja (Senegačnik 2019: 67–79, 139–140).

⁴ Prim. Kos (1983: 6) in Hermstein Smith (1988: 17).

⁵ Za podrobnejši pregled teh teorij z njihovo s klasifikacijo prim. Dović (2000).

⁶ Zelo izčrpno se je s procesi kanonizacije ukvarjal Dović (2016 in 2017).

⁷ Najbolj izčrpno se z njimi ukvarja Alojzija Zupan Sosič (2017).

⁸ Različni načini, na katere je mogoče abstrahirati koncept vrednosti, ki se uporablja v obstoječih teorijah vrednosti, lahko povzamemo na naslednji način: »vrednost« lahko označuje entiteto ali se uporablja kot relacijska kategorija, npr. kot mera, pripis ali razmerje med različnimi entitetami. S temi osnovnimi koncepti se povezujejo različne vsebinske določbe pojma glede na teoretsko osnovo, iz katere izhaja posameznik, ki z njim operira, tako da se množičnost pomenov pojma vrednosti povečuje.

⁹ Na literarnem ali celo širšem umetnostnem polju so s tega vidika zelo znane razprave o pojmu ‚estetska vrednost‘, ki da je v svojem obsegu in pomenu izrazilo zgodovinsko določen, kot je določen tudi z razlikami med vsakokratnimi metodološkimi izhodišči in rabami. Bourdieu (2000) v zvezi s tem piše celo o skrajni nedoločenosti konceptov, ki se uporabljajo pri razmišljanju o umetninah in še posebno o njihovih klasifikacijah. Ker so vsi tovrstni izrazi običajno del vsakdanjega jezika in jih

tudi Dović (2000: 127), namreč da slovenski jezik s terminološkim razlikovanjem med vrednoto in vrednostjo vsaj delno olajša raziskovanja osnovnih konceptov, številni drugi jeziki za navedena pojma namreč uporabljajo en označevalec (nem. *Wert*, it. *valore*, fr. *valeur*, angl. *value*, hrv. *vrijednost* itd.).

Dović predlaga ločevanje med obsegom pojmov vrednost in vrednota: pojem ‚vrednota‘ bi označeval enega od možnih literarnih kriterijev, pojem ‚vrednost‘ pa posamezne literarne fenomene, ki so predmet vrednotenja, sicer pa tudi meni, da bi se bilo za strogo znanstveno rabo v okvirih literarne aksiologije »nasploh dobro ogibati rabi pojma ‚vrednota‘«; ustreznješa se mu zdita ‚vrednostni kriterij‘ in ‚vrednost‘, a hkrati pravilno ugotavlja, da je ta predlog težko uresničljiv, saj aksiološko razpravljanje (pre)pogosto uhaja iz okvira literarne vede v območje splošne filozofske aksiologije, morale, ideologije itn. Toda tudi onstran omenjene težke uresničljivosti se njegov predlog ne zdi povsem ustrezen, saj je pojem ‚vrednota‘, če upoštevamo njegove psihološke opredelitve, nadrejen številnim drugim vrednostnim kriterijem – v tem smislu, da jih določa ali celo implicira; vrednote se sicer pogosto pojavljajo kot (proti)vrednosti literarnega dela¹⁰, a celo samo literarno delo za številne ljudi predstavlja vrednoto oziroma so literarna dela integralni del njihovega vrednotnega sistema, kar priča o večplastni, kompleksni prepletenosti vrednot z literarnim delom in različnimi oblikami dejanj (njegovega) vrednotenja.¹¹ Iz – med drugim – te razsežnosti se je, ne nazadnje, razvil t. i. etični obrat v literarni vedi, pri čemer ne gre spregledati tega, kar prav tako izpostavlja Virk (2018: 19), da je etično kritištvo staro toliko kot filozofsko-teoretična razmišljanja o književnosti.

Vse to govori v prid trditvi, da pojem ‚vrednota‘ sodi v literarno aksiologijo, da pa mora biti njegova vsakokratna raba natančno reflektirana in opredeljena. Pri argumentiranju trditve, da vrednote morajo ostati del literarno aksioloških raziskav (pa tudi literarnozgodovinskih ali teoretskih), velja izstopiti iz osnovnega domicila literarne aksiologije, namreč sodobnih filozofskih obravnav splošnih in temeljnih značilnosti vrednot kot posebnih kategorij, in se ozreti tudi k spoznanjem sodobne psihologije, ki obravnava empirični, izkustveni vidik vrednot. Ta vrednote v najbolj splošni opredelitvi razume kot življenjska vodila oziroma smernice, kot kognitivno reprezentacijo motivacijskih ciljev najvišjega hierarhičnega reda (Musek

uporabljamo tudi zunaj polja umetnosti, dopuščajo navidezno obliko komunikacije, medtem ko jih je v resnici domala nemogoče definirati, saj jih zaznamujeta izrazita nejasnost in fleksibilnost – njihova raba in pomen sta odvisna od zgodovinsko in družbeno umeščenih stališč njihovih uporabnikov (Bourdieu piše o dvakratni vezanosti teh kategorij na zgodovinski kontekst). Isti pojem lahko zato na diahroni ali sinhroni ravni rabe pridobiva celo povsem nasprotujoče si pomene.

¹⁰ Prav iz tega dejstva verjetno izvira tudi zapis Ogrina, da je literarno vrednotenje »izraz bralčevega trčenja ob svet vrednot, ustvarjen v literarnem delu« (Ogrin 2003: 9), s katerim pa se v celoti ne moremo strinjati, saj literarno vrednotenje pogosto izvira iz povsem drugih vzgibov, tipičen primer tega so promocijske oblike vrednotenja, o tem več v nadaljevanju.

¹¹ Virk (2018: 28) v zvezi s tem npr. piše, da vsak »etični« pristop k literaturi verjetno predpostavlja, da ima literatura poleg drugih vrednot, denimo estetskih in spoznavnih, tudi etične, da pa že posamezni raziskovalci niso soglasni glede tega, kaj sestavlja te vrednote, na kateri ravni literarnega dela jih moramo raziskovati, s katerimi metodami in s kakšnim izhodiščnim pojmovanjem etike.

2000: 13–23), zamišljamo pa si jih lahko kot generalna pojmovanja in prepričanja o tistem, k čemur stremimo in nam zato predstavlja neke vrste ideale, idealne, popolnostne kategorije¹² o stanjih in ravnanjih, ki jih velja dosegati. Značilen zanje je imperativni normativni značaj, so nekaj, za kar oseba čuti, da mora imeti prednost, so globoko vtakane v jedro osebnosti, a za razliko od prav tako jedrnih nezavednih in nagonskih potreb zavestne in v nekem smislu celo nadzavestne. Ob vrednotah, ki imajo normativni značaj in se pojavljajo kot merilo (normativne vrednote), obstaja še druga kategorija vrednot, faktične vrednote, ki se nanašajo na objekte in obnašanja, ki so nam všeč, imajo za nas neko emocionalno vrednost, se pojavljajo kot dobrine in so v tesnejši zvezi z določenimi potrebami in doživljajem ugodja (npr. lepota, bogastvo, zdravje ...), čeprav jih je treba od potreb (pa tudi od drugih sorodnih pojmov, kot so stališča, prepričanja, motivi, interesi, ideali, preference) ločevati.¹³

Musek navaja tudi opredelitev vrednot, kot jo podajata S. H. Schwart in H. Blisky, po kateri so vrednote (a) pojmovanja ali prepričanja o (b) zaželenih končnih stanjih ali vedenjih, ki (c) presegajo specifične situacije, (d) *usmerjajo in vodijo iz-biro ali pa oceno ravnanj in pojavov* (poudarila T. K.) in (e) so urejena glede na relativno pomembnost. Iz vsega zapisanega torej lahko sklepamo, da so vrednote posameznika¹⁴ ena temeljnih podlag tudi za njegovo vrednotenje literarnega dela, so implicirane v vrednosti, ki mu jo bo pripisal. Tudi umetnost (in s tem stvaritve, ki jih obsega ta pojem) je sama na sebi razumljena kot vrednota: kot ena izmed izpolnitvenih¹⁵ vrednot se v našem najpogostejše dihotomno razumljenem vrednostnem univerzumu¹⁶ (dionizične in apolonske vrednote) umešča v eno od dveh glavnih kategorij apolonskih vrednot, neposredno ob splošne moralne oziroma etične vrednote.¹⁷

Bližino umetnosti in moralnih ter etičnih vrednot neposredno odražajo celo nekatere novejšje opredelitve literarnega v slovenski literarni vedi. Virk (2022: 98) pri razmišljanju o (pomenu in) vrednosti literature izhaja iz predpostavke, da ima

¹² Da bi bilo vrednote, ki jih že po tradiciji razumemo kot kategorije, mogoče raziskovati tudi empirično, se kategorije preoblikuje v dimenzionalne konstrukte, vsako vrednotno kategorijo se preoblikuje v dimenzijo – bipolarni kontinuum, ki se razteza med dvema ekstremnima vrednostma, pri čemer prvi pol označuje vrednoto, drugi pa ne-vrednoto ali protivrednoto (Musek 2000: 23).

¹³ Medtem ko so potrebe trenutne motivacijske dejavnosti, so vrednote dolgoročne naravnosti. Primer: če ves dan nismo jedli, vrednote hrana zagotovo ne bomo postavili na prvo mesto, si bomo pa hrano poiskali (Pogačnik 2002: 33).

¹⁴ Kljub temu da obstajajo pomembne razlike med spoloma tudi v vrednostnih sistemih, pa načelno velja, da so posameznikove vrednote pod precejšnjim vplivom tistega vrednotnega sistema, ki obstaja v njegovi kulturi in tradiciji (Musek 2000: 135).

¹⁵ Gre za vrednote, ki se povezujejo s posameznikovo notranjo rastjo, samouresničevanjem, osebnim izpopolnjevanjem ter z njegovim usmerjanjem k višjim, nadosebnim ciljem in k transcendenci; sem sodijo npr. ustvarjalne, spoznavne, duhovne, kulturne, samoaktualizacijske vrednote (Musek 2000: 25–83).

¹⁶ Prim. Musek (2000: 68). Za razumevanje nekaterih pomanjkljivosti tako razumljene dihotomije gl. Pogačnik (2002: 36).

¹⁷ Prim. Musek (2000: 69).

literatura posebno specifiko, lastno le njej sami, in meni, da je literarna veda kot samostojna disciplina, enakovredna drugim, notranje upravičena, le če preučuje prav to specifiko – ki jo, sledeč ruskim formalistom, imenuje literarnost. Najlažje jo je detektirati na ravni literarnega učinka, ki ga Virk opredeli kot poseben, nenadomestljiv način razpiranja drugosti, odnosa do drugega. Ta učinek pa je hkrati tudi proizvajanje nujnega predpogoja etike, nujnega predpogoja etičnega mišljenja in delovanja. ‚Literarnost‘ je pri Virku (2022: 110) vrednostno zaznamovana, saj gre za »izjemno« in »nenadomestljivo« lastnost literature, ki literaturo in literarno vedo tudi družbeno legitimizira.¹⁸

Eno izmed mogočih povezav med aksiološkimi in psihološkimi obravnavami vrednot ponuja Winko (1991: 37), ki metodološko izhaja iz analitične filozofije in filozofije govornih dejanj, ločuje pa med motivacijsko funkcijo aksioloških vrednot in njihovo funkcionalno opredelitvijo na teoretskem področju. Vrednote, označene kot motivacijske, same po sebi niso motivacijske, temveč so to izključno v povezavi s perspektivo raziskovanja. Takoj ko se ta spremeni, postanejo teoretske.¹⁹ Winko (1991) z različnimi definicijami vrednotenjskih dejanj kot jezikovnih dejanj nudi tudi dobro metodološko izhodišče za metateoretsko obravnavo jezikovnih – in s tem tudi besedilnih – dejanj vrednotenj.

Vrednotenje kot večplastni družbeni proces

Vrednotenje je danes tudi v okvirih literarne vede razumljeno mnogo bolj kompleksno, kot je bilo še pred nekaj desetletji, vendar Worthmann (2013: 397) ugotavlja tudi, da trenutno ni mogoče razpoznati konsistentne rabe izraza ‚literarno vrednotenje‘, kar pomeni, da se tudi razumevanja dejanja oziroma dejanj literarnega vrednotenja razlikujejo.

Že Kos (1983: 7) je sicer ob teoretska raziskovanja literarnega vrednotenja, ki potekajo v okviru literarne aksiologije, postavil razmišljanja o problemih literarnega vrednotenja, ki so se (tudi) pri nas skozi 20. stoletje razvijala kot del sprotnega delovanja literarne kritike, publicistike in esejistike. Kos relevantnost takega vrednotenja problematizira; osnovna razlika med vrednotenjem literarne vede in

¹⁸ Zelo podobno formulacijo najdemo pri Žunkoviču (2022: 26): »Literarni teoretiki literaturo razumejo kot enega izmed najimenitnejših načinov za vzpostavljanje stika z drugim, in sicer tudi v povsem etičnem smislu odprtosti do/za drugega.«

¹⁹ Po eni strani je sprememba perspektive povezana s spremembo na ravni predmeta preiskave, npr.: v dani situaciji S1 lahko oseba P razume vrednoto ‚strpnost‘ kot vodilni dejavnik, ki motivira P-jeva dejanja v S1. V drugi situaciji S2 P obravnava vrednoto ‚strpnost‘, jo utemeljuje in uporablja za kritiziranje dejanj drugih ljudi. Predmet raziskovanja je zdaj treba opisati kot teoretično aksiološko vrednost in nanj gledati s teoretičnega vidika. Po drugi strani se raziskovalna perspektiva spremeni tudi, ko tisti, ki analizira in je v situaciji S1 obravnaval ‚strpnost‘ kot motivacijsko vrednost, zavzame metateoretično pozicijo in, na primer, prevprašuje vlogo te vrednosti na abstraktni ravni, v predpostavljenem sistemu vrednosti. Vse teoretične aksiološke vrednote imajo motivacijsko komponento, kolikor je smiselno in – vsaj teoretično – kadar koli mogoče analizirati njihovo funkcijo kot instance, ki sprožijo dejanja ali vplivajo na vedenje.

sprotnim vrednotenjem literarne kritike naj bi bila v tem, da je vrednotenje v literarni vedi reflektirano, historično zavestno in teoretično opredeljeno, medtem ko je vrednotenje med samim aktom branja ali pri literarni kritiki predznanstveno. Čeprav je (pre)pogosto res, da sprotno kritiško vrednotenje izhaja iz premalo reflektiranih ali celo nereflektiranih predstav o tem, kaj naj bi bil predmet vrednotenja in s kakšnimi merili in metodološkimi pristopi vrednotiti, pa ga danes nikakor ne gre spregledati, saj predstavlja pomemben del večplastnega *procesa* vrednotenja in ima kot tako tudi velik vpliv na potek kanonizacije²⁰ literarne produkcije. Prav ob razpravah o kanonu in procesu kanonizacije, ki so se začele nekako sredi 80. let minulega stoletja in potekajo, tudi pri nas, še danes, je prišlo do pomembnih revizij v razumevanju literarnosti, vrednotenja literature, pa tudi v razumevanju vloge in pomena literarne vede v družbi. Za slovensko teorijo literarnega vrednotenja bi bilo s tega vidika zanimivo tudi podrobnejše raziskovanje meril, na podlagi katerih potekajo revizije ‚slovenskega kanona‘.

Uvodno podana opredelitev literarnega vrednotenja je za znanstveno rabo neuporabna, po drugi strani pa je prav zaradi omenjenih različnih razumevanj in rab tega pojma/dejanja težko podati opredelitev, ki bi bila njihova (vseobsegajoča) podlaga – in ne bi bila hkrati tudi zelo abstraktna. Tovrstne opredelitve kaže razumeti predvsem kot (bolj ali manj primerno) aksiološko metodološko orodje za analizo različnih dejanj literarnega vrednotenja. Po Worthmann (2013: 398) je tako literarno vrednotenje ocena vrednosti literarnega²¹ besedila ali dejanja; jedro vrednotenja je dejanje premerjanja /ein Akt des Messens/:²² premerjanje besedila ali dejanja glede na vrednostno merilo. Literarno vrednostno merilo je merilo za vrednost literarnega besedila oziroma dejanja;²³ kot vrednostno merilo lahko služi vsaka vrednost, ki je v očeh subjekta, ki vrednoti, označena za pozitivno ali negativno. Literarna vrednostna sodba pa je sodba o vrednosti literarnega besedila ali literarnega dejanja: sodba, do katere presojujejo pride na podlagi svojega vrednotenja. Ključni nasledek literarnega vrednotenja, literarno vrednost, pa Worthmann opredeli kot pozitiven ali negativen predikat, ki je literarnemu besedilu ali

²⁰ Po Juvanu (2000: 149) kanon kot diskurzivno formacijo z eksemplarično-reprezentativnimi vlogami danes gradijo, podpirajo in organizirajo mnoge institucije, od časopisja in založništva do šolstva in ritualov čaščenja pisateljskih izbrancev – ob tem pa se kanon seveda navezuje na dela, ki so sprejeta kot klasična (klasičnost je razumljena pri Juvanu kot recepcijska kategorija, op. T. K.). Kanon naj bi bil tako po eni strani rezultat kritiške, interpretacijske ali literarnozgodovinske obdelave besedil, in to zlasti implicitnega in eksplicitnega vrednotenja, po drugi strani pa s svojo hierarhično strukturo estetskih, etično-ideoloških in literarno-formalnih paradigem na nadaljnjo strokovno obravnavo tudi močno učinkuje.

²¹ Koncepta literatura in literarnost Worthmann (2013: 397) razume dosledno pragmatično, saj po njenem mnenju le tako razumevanje omogoča, da pridemo do modela analize, ki ni omejen na vrednotenja specifične zgodovinske, kulturne ali družbene provenience, temveč vključuje širok spekter različnih vrednotenj literature. Po tem pogledu je ‚literarnost‘ predikat, pripisan besedilu; literarna besedila pa so besedila, ki jih imamo za literarna.

²² Prevedla T. K.

²³ Worthmann (2013: 398) se pri opredelitvi teh nasloni na dognanja in terminologijo empirične literarne vede. Ločuje med literarnimi dejanji produkcije (dejanji, kot so pisanje, tiskanje ali založništvo, ki imajo cilj, rezultat ali posledico produkcije literarnega besedila) in literarnimi dejanji recepcije (dejanja, kot so branje, razpravljanje, recenziranje, ki se nanašajo na že ustvarjeno literarno besedilo). Vrednotenja, ki jo zanimajo, se odvijajo v kontekstu literarnih dejanj recepcije.

literarnemu dejanju pripisan kot rezultat vrednotenja.²⁴ Taka definicija je uporabna le do določene mere, saj je, kot je znano, pripisovanje predikatov, sploh vrednostnih, le redko eksplicitno, pogostejše pa implicitno, zgolj nakazano ali dvoumno.

Sama dejanja sodobnega literarnega vrednotenja lahko konkretnje ponazorimo s pomočjo Herrnstein Smith (1995: 181), ki je bila zaradi razumevanja literarne vrednosti kot nečesa naključnega, relativnega in nenehno spreminjajočega se sicer bolj kot ne upravičeno deležna očitkov relativizma, a precizno detektira večplastnost procesa vrednotenja literarnih del, ki se udejanja skozi širok razpon raznolikih individualnih dejanj in družbenih ter institucionalnih delovanj. Literarno vrednotenje tako vključuje: (a) primarno avtorjevo vrednotenje literarnega dela (ves proces pisanja do končne oblike dela); (b) številna prikrita, neverbalna vrednotenja besedila, ki jih nekdo naredi že s tem, ko izbere določeno besedilo za branje ali mu da prednost pred drugimi, sem pa sodijo tudi eksplicitna verbalna vrednotenja določenega posameznika, ko izrazi svojo splošno sodbo glede vrednosti nekega dela; (c) številna implicitna vrednotenja dela,²⁵ ki jih izvajajo različni ljudje in institucije s tem, da ga bodisi kupijo, ohranijo, razstavijo, navajajo, citirajo, prevajajo, predelujejo, imitirajo, parodirajo, aludirajo nanj ... vsa ta dejanja spodbujajo in omogočajo to, da delo lahko učinkuje na množice ljudi; (d) bolj eksplicitne, še vedno pa precej vsakdanje odkrite/javne verbalne sodbe o delu, vezane na neformalne družbene kontekste tistih bralcev, za katere ima to delo tak ali drugačen pomen, kaže se v obliki priporočil ali nasvetov za branje, neformalnih izrazov osebnih bralskih prioritet, ki pa so, tako kot implicitna vrednotenja, del sistemov kulturnih dejavnosti in družbene interakcije, skozi katere se delo kontinuirano ohranja – a tudi prevprašuje in preoblikuje; (e) visoko institucionalizirane oblike vrednotenja, predstavljajo jih dejavnosti znanstvenikov, učiteljev in akademikov ali časopisnih kritikov: sem sodijo njihove recenzije, eksplicitna razvrščanja in rangiranja, vrednotenja in ponovna vrednotenja, podeljevanja nagrad, naročanje in objavljane člankov o določenem delu, sestavljanje antologij, pisanje spremnih besed, kurikulumov, sestavljanje bralnih seznamov itd. Herrnstein Smith poudarja kontekstualno pogojenost tako izrekanja kot moči vrednostnih sodb o literarnem delu.

Za literarno vedo se zdijo pomembni predvsem 'rezultati' visoko institucionaliziranega vrednotenja, vendar bi bilo iluzorno misliti, da se njegovi predstavniki lahko izognejo vplivu prepleta najrazličnejših dejanj vrednotenja, ki jih navaja Herrnstein Smith. Ta preplet je danes verjetno bolj zavozlan, kot je bil kadarkoli, saj je pogojen z zelo kompleksnimi družbenimi spremembami, s čimer imam v mislih nastanek novih družbenih, kulturnih identitet,²⁶ spremenjenega razumeva-

²⁴ Zelo podobno vrednost opredeli tudi Winko (1991: 46).

²⁵ Danes je precej uveljavljeno prepričanje, da je pomemben vidik (implicitnega) vrednotenja literarnih del že to, pri kateri založbi so izšla. Določene izdaje del lahko predstavljajo celo (pred)stopnjo kanonizacije avtorja (Rockenberger in Röcken 2012: 145–158).

²⁶ Guillory (1993: 34) v povezavi s tem govori tudi o drugačni naravi enotnosti kulture – ta se z namreč vzpostavljanjem novih kulturnih celot na ravni spola, rase ali etničnih subkultur zdaj vzpostavlja le še kot fragmentarna celota.

nja historičnega in realnega, spoznavni, etični in estetski relativizem in pluralizem, nove tehnologije in medije, ki so vplivali na produkcijo literature, še bolj izrazito pa zaznamovali naravo njene distribucije in recepcije: množična produkcija knjig se je stopnjevala v hiperprodukcijo, znotraj katere se niti profesionalni bralci ne znajdejo več, preživetje knjig na trgu je postalo temeljno določeno z logiko kapitala (in dobička) in zato v veliki meri odvisno od – ene izmed vplivnih oblik vrednotenja – medijske promocije, hkrati pa je prav zaradi izrednega razvoja in razmaha medijev, sploh elektronskih, resničnost, kakršna prihaja do posameznika, postala nekaj, kar je po svoji naravi konstruirano in posredovano.

Kot piše Zupan Sosič (2017: 98–114) je prav medijska konstrukcija resničnosti začela oblikovati ne le bralni seznam, temveč tudi bralni horizont slehernika, vpliva na njegovo vrednotenje prebranega, začela pa je celo sooblikovati literarni kanon, in sicer po ključu zamenjave kriterijev kakovosti s kriteriji uspešnosti, ki ustrezajo predvsem kapitalistični logiki uspešne prodaje in dobička na knjižnem trgu.²⁷ Zupan Sosič zato vidi smisel literarnega vrednotenja v potrebi po razlikovanju med trivialnimi in netrivialnimi besedili, osnovno nalogo pa v raziskovanju literarnosti²⁸ besedil, kar da je že zgodovinsko ena izmed nalog literarne vede.

Sodobno literarno vrednotenje je tako na individualni kot procesni ravni izrazito kompleksen pojav, ki ga je morda celo lažje opisati v prepletenosti njegove celote, kot pa do potankosti reflektirati v njegovih posameznih pojavnih oblikah. Toliko bolj pomembno se zato zdi, da vsaj predstavniki visoko institucionaliziranega vrednotenja k njemu pristopajo premišljeno: s kar se da jasno izdelanimi vrednotnimi merili, metodološkimi izhodišči in, kolikor je to mogoče, reflektiranim idejnim horizontom, na ozadju katerega vrednotijo.

Literatura

Bourdieu, Pierre, 2000: Zgodovinska geneza čiste estetike. *Filozofija na maturi* 7/1–2. 45–55. Prev. Barbara Gale in Alenka Hladnik.

Dović, Marijan, 2000: Literarna aksiologija v osemdesetih in devetdesetih letih: nerešljiva vprašanja. *Primerjalna književnost* 23/2. 125–139.

Dović, Marijan, 2016: Kanonizacija kulturnih svetnikov: analitični model. Dović, Marijan (ur.): *Kulturni svetniki in kanonizacija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 23–40. https://cultural-saints.zrc-sazu.si/wp-content/uploads/2017/09/01_Dovic.pdf. (Dostop 15. 9. 2024.)

Dović, Marijan, 2017: *Prešeren po Prešernu: Kanonizacija nacionalnega pesnika in kulturnega svetnika*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.

²⁷ Zupan Sosič (2017: 110–111) v zvezi z literarnim vrednotenjem tudi opozarja, da prepuščanje mnenja o tem, kaj je književnost ali literarnost, zgolj bralcu ali interpretativnemu okolju, ni kazalnik realnega stanja, saj tovrstno vrednotenje relativizira t. i. čustvena zmota, ob njej pa še drugi dejavniki: avtor, njegova uveljavljenost, način izdaje, medijska predstavitev, reklame, tehnike vzgoje in izobraževanja, literarna kritika in kanonizirane oblike recepcije in nagrajevanje.

²⁸ Za natančno opredelitev gl. Zupan Sosič 2017.

- Guillory, John, 1993: *Cultural Capital: The Problem of Literary Canon Formation*. Chicago, London: University of Chicago Press.
- Herrnstein Smith, Barbara, 1988: *Contingencies of Value: Alternative Perspectives for Critical Theory*. Cambridge, London: Harvard University Press.
- Herrnstein Smith, Barbara, 1995: Value/Evaluation. Lentricchia, Frank in McLaughlin, Thomas (ur.): *Critical Terms For Literary Study*. Chicago, London: The University Of Chicago Press. 177–185.
- Juvan, Marko, 2000: *Vezi besedila: Študije o slovenski književnosti in medbesedilnosti*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.
- Kos, Janko, 1983: *Marksizem in problemi literarnega vrednotenja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Musek, Janek, 2000: *Nova psihološka teorija vrednot*. Ljubljana: Educy.
- Ogrin, Matija 2003: *Literarno vrednotenje na Slovenskem: od 1918 do 1945*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.
- Pogačnik, Vid, 2002: Pojmovanje in struktura osebnih vrednot. *Psihološka obzorja* 11/1. 31–50. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-00LRYU39>. (Dostop 15. 9. 2024.)
- Rockenberger, Annika in Röcken, Per, 2011: Ist Edition ein Kanonisierungsfaktor? Beilein, Matthias, Stockinger, Claudia in Winko, Simone (ur.): *Kanon, Wertung und Vermittlung. Literatur in der Wissensgesellschaft*. Berlin: De Gruyter. 145–158. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110259964.145>.
- Senegačnik, Brane, 2019: *Dežela, ki je ni na zemljevidu: lirični vidiki antropologije*. Ljubljana: Inštitut Nove revije, zavod za humanistiko.
- Virk, Tomo, 2018: *Etični obrat v literarni vedi*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.
- Virk, Tomo, 2022: *Zakaj je literatura pomembna*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.
- Winko, Simone, 1991: *Wertungen und Werte in Texten: Axiologische Grundlagen und literaturwissenschaftliches Rekonstruktionsverfahren*. Wiesbaden: Vieweg+Teubner.
- Worthmann, Friederike, 2013: Wie analysiert man literarische Wertungen? Rippl, Gabriele in Winko, Simone (ur.): *Handbuch Kanon und Wertung: Theorien, Instanzen, Geschichte*. Stuttgart, Weimar: Metzler. 397–402.
- Zajc, Ivana, 2023: *Kaj je literarna zmožnost in kako jo preverjamo z maturitetnim esejem*. Nova Gorica: Založba Univerze v Novi Gorici.
- Zupan Sosič, Alojzija, 2017: *Teorija pripovedi*. Maribor: Litera.
- Žunkovič, Igor, 2022: *Zgodbe, ki nas pišejo: izmišljene zgodbe, kako jih beremo in kako nas spreminjajo*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. DOI: <https://doi.org/10.4312/9789617128253>.